

Tarih Türü Olarak Sözlü Gelenek

Jan Vansina

Ankara, Tün Yayıncılık, 2021, 284 Sayfa, ISBN: 978-605-74649-0-3

Fuat ACAR*

Jan Vansina'nın 1961 yılında yayımlanan *Oral Tradition (Sözlü Gelenek)* isimli kitabı etno-tarih alanında öncü çalışmalardan biri olarak kabul edilmişti. Orijinali Fransızca olarak basılan bu kitap daha sonra İngilizce başta olmak üzere birçok dile de çevrilmişti (İspanyolca, İtalyanca, Arapça, Macarca). 1985'te basılan *Oral Tradition as History (Tarih Türü Olarak Sözlü Gelenek)* ise yazarın iki kitap arasında geçen yaklaşık çeyrek yüzyıllık sürede yaptığı araştırmalar ve bu araştırmalardan edindiği deneyimler sonucu ilk kitabında yaptığı esaslı değişiklikler ve hatta bazı bölümlerini yeniden kaleme alması sonucu ortaya çıkmış. 1985 basımlı kitabın Sayın Emre Teğin tarafından 2021 yılında yapılan çevirisine kavuşmak için çeyrek yüzyıldan fazla beklemek zorunda kalsak da buna değmiş.

Jan Vansina'nın Tün Yayıncılıktan çıkan kitabı takdim ve önsöz hariç yedi bölümden oluşmaktadır. "Süreç Olarak Sözlü Gelenek" başlıklı birinci bölümde kitaba esaslı bir giriş yapılıyor ve çalışmanın genel bir çerçevesi çiziliyor. Yazar üç kısma ayırdığı bu bölümün "İletilerin Üretimi" başlıklı birinci kısmında "Sözlü Gelenek" ifadesini hem sürece hem de sürecin ürünlerine uyguluyor. Süreci, iletilerin yok olacakları zamana kadar ağızdan ağza aktarılmaları olarak tanımlarken sözlü gelenek ürünlerini, kaynağını en az bir nesil öncesinden alan sözlü iletiler olarak tanımlıyor. Vansina'ya göre insanların üzerinde konuştukları her olay bir ileti üretebilir ve bu iletilerin zaman içinde tekrarlananları iletişim sürecini başlatabilir. Tekrarlanan bu iletilerden bizlere haber sunan iletişim ile mevcut olayların

* Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi, fuat.acar@hbv.edu.tr

yorumlanması şeklindeki iletişim tarihçinin özel ilgi alanına girer. Bu tür bilgiler görgü tanıklıklarından, söylencelerden veya öngörüler, rüyalar ve varsanılar (halüsinasyonlar) gibi içsel deneyimlerden gelir. Görgü tanıklığı kayıtları Vansina'ya göre tüm tarihin pınarı sayılır. Bu durumda, bilgi veren ya olaya bizzat katılmış olmalı ya da en azından gözlemlemiş olmalıdır. Durum böyle olunca, görgü tanığı ifadeleri her zaman kişisel bir deneyimdir ve sadece algıları değil duyguları da içerir. Yazara göre bu ifadeler kısmen güvenilirdir çünkü insanlar gerçekten gördüklerini veya duyduklarını değil görmeyi veya duymayı beklediklerini söylemeye meyillidirler. Bu yüzden tarihçileri tarihin yeniden inşasında bu açıklamaları kullanırken dikkatli olmaları konusunda uyarır.

Vansina'ya göre söylence veya rivayet kulaktan kulağa iletilir ve ortaya çıkabilmek için kendisini kabul ettirecek sansasyonel haberlerle ilgilenir. Bu durumda birçok söylencenin kitle iletişim araçlarına veya yazma kültürüne sahip olmayan ve konuşmanın tek iletişim aracı olduğu toplumlarda temeli olduğunu savunur. Yine de söylentilerin, rakiplerin hevesini kırmak veya destekçileri ateşlemek gibi amaçlara hizmet ettiklerinde pek de güvenilirmez olduklarını vurgulayarak pratikte yanlış söylencelerin çoğunun söylenceden beklenen sonuçlar elde edilemediğinde yok olmaya başladığını belirtir. Yazara göre yalanlanmayan ve birbiriyle çelişmeyen söylenceler hayatta kalır ve önce sözlü tarihin, sonrasında ise sözlü geleneğin bir parçası olur. Vansina, söylence temelli geleneğin olayların bizzat kendisinden çok meydana geldiği dönemin zihniyeti hakkında bilgi verdiğini tartışarak konuyu toparlar.

“Sözlü Geleneğin Dinamik Süreçleri” ile ilgili ikinci kısımda Vansina iletilerin, onları meydana getiren neslin ötesine geçtiklerinde sözlü gelenek haline geldiklerini savunarak mevcut gelenekler arasında, iletilerin ilerideki evrimlerine göre farklı sınıflandırmalar yapar. Yazar bu kısmı sözlü gelenek kategorilerini ezberlenmiş anlatım, tanıklıklar/kayıtlar, efsaneler ile masallar, atasözleri ve deyimler olarak sıralayarak tamamlar ve 39 ila 56'ncı sayfalar arasında bunları detaylandırır.

“Tarihin Kaynağı Olarak Sözlü Gelenek” başlığını verdiği üçüncü kısma Vansina sözlü geleneği: *“geçmişin ötesine günümüz nesillerine bildirilen ifadelerin sözsözsel iletileri”* şeklinde tanımlayarak giriş yapar. “Kanıt Olarak Sözlü Gelenek” bahsinde ise kayıt ve gözlem arasında bir bağlantı olması gerektiğini, aksi takdirde ortada tarihsel bir kanıt da olmayacağını savunur. “Neyin kanıtı ” sorusunu yanıtlarken de yalnızca kayıtların doğrudan olayları, nadiren de şiirleri kanıtladığını belirterek, masalların olaylardaki inançlar hakkında gözlemleri iletirken gerçeğe yakın bir ortam yaratarak olay hakkında bilgiler vermesine rağmen tarihçiler tarafından ihmal edilmesinden yakınır.

Sözlü geleneklerin tanımlandığı birinci bölümden sonra “Gösteri, Gelenek ve Metin” başlıklı ikinci bölümde yazar sözlü geleneklere kanıt kurallarının uygulanması ve geleneğin, kendisinden kaynaklanan bir metinle olan ilişkisi konuları üzerinde duruyor. Vansina'ya göre yazılı bir belge üzerinde çalışan tarihçinin görevi belgeyi bulup okumaya başladığı anda kendini gösterir. Tarihçi ancak belge ile ilgili “gerçek mi, sahte mi, kim tarafından ve ne zaman yazıldı” gibi sorular cevaplandırılabilirdiğinde belgenin içsel analizine devam edebilir. Sözlü gelenek çalışan tarihçiler için de belge analizi öncelikli olsa da durum çok farklıdır ve çoğu zaman tarihçi, gelenekleri kayıt altına alarak belgeyi bizzat kendisi yaratır ve

o artık yaşıyan geleneğin kayıt edicisi rolündedir. Burada temel soru şudur: Metnin ilgili geleneğin belirli bir icrasıyla ilişkisi nedir ve bu icranın gelenekle bir bütün olarak ilişkisi nedir? Vansina'ya göre ancak metnin icrasının nasıl olduğu belli olduğunda iletinin içeriği hakkında bir analiz başlayabilir. Yazar bu bölümde geleneklerin sonraki nesillere aktarımında gösterinin ve gösterinin icrasının önemini Afrika toplumlarından örneklerle anlatıyor. İcrayı bütün geleneklerin normal ifadesi olarak belirttikten sonra İcranın çoğaltılmasında kullanılan kavramlara yer veriyor. Geleneklerin kaydedilmesinde kullanılan yöntemlerden bahsettikten sonra görüşmeleri, bilgi aktarımı gerçekleşirken karşılıklı yarar sağlanan bir süreç olarak değerlendiriyor. Araştırmacı ile katılımcı arasında herhangi bir sosyal ilişki kurulamadığı takdirde verilecek bilginin minimum düzeyde kalacağını, baskı altında alındığı izlenimi vereceğini ve bilgi alışverişine uygun bir ortamın olmadığı düşünüleceğini savunuyor.

“İletiyi Almak” başlıklı üçüncü bölümde Vansina kayda geçmiş iletilerin içeriğini analiz etmeye ve iletilerin ne anlama geldiği sorusuna tatmin edici bir yanıt bulmaya çalışıyor. Yazar, konuyla ilgili olarak Mali'den (Yukarı Volta) verdiği bir örnek kaydı analiz edebilmek için bölüm, olay örgüsü ve konum kavramlarından yararlanıyor ve bu kavramların her anlatının içyapısını keşfetmek için gerekli olduğunu savunuyor. İletilerin detaylarının icra esnasında ses tonunda veya vücut dilinde iletildiğini, metne aktarılırken bu detayların kaybolduğunu belirten yazar bu nedenle icra üzerinden değil de metin üzerinden çalışan bir araştırmacının bozulmuş bir iletiyle çalışmak zorunda kaldığını savunuyor. Araştırmacının çalıştığı dili iyi bilmesinin, onun çalıştığı alanda iletilerin görünen ve tasarlanan anlamlarını birbirinden ayırmasını kolaylaştıracağını belirten yazar bu ayırım yapıldıktan sonra araştırmacının artık iletiyi eleştirmeye hazır olduğunu ve onu analiz edebileceğini belirtmektedir. Bu analiz de iki aşamada gerçekleştirilecektir. Birincisi, bugünün ve geçmişin sosyal faktörlerini ayırt ederek bunun tarihsel içeriğin değişmesine yol açıp açmadığını ortaya koymak, ikincisi ise toplumun ortak kültürel mirasının ve geleneklerinin yanı sıra üzerinde çalışılan iletinin etkileme ve biçimlendirme şekillerini incelemek.

“İleti Sosyal Bir Üründür” başlıklı dördüncü bölüme yazar tüm iletilerin sosyal bir ürün olduğunu dolayısıyla sözlü gelenek iletilerinin, içerilerinde “sosyal yüzey” barındırdıklarını belirterek giriş yapıyor. İletilerin anlatıldıkları toplumun üyeleri için oldukça önemli olduğunu, öyle olmasaydı iletişimin konusu olmayacaklarını savunuyor. Geleneğe ait tüm iletler, günümüzde söylendiği için kayda geçirildiklerinde günümüz toplumundan şiddetle etkilenirler ve bu yönüyle sosyal baskı bir iletinin içeriğini değiştirebilir. Bu yüzden herhangi bir iletinin yorumlanmasında bu etkilerin nasıl hesaba katılacağı iyi değerlendirilmelidir. Bazı sosyologlar daha da ileri giderek sözlü gelenek içeriğinin yalnızca bugünün sosyal ürünü olduğuna inanmaktadır. Sosyologların bu düşüncesini Vansina abartılı bulur ve böyle olsaydı sosyal hayal gücünün icat edilecek materyali bulamayacağını ve kültürel sürekliliğin sağlanamayacağını savunur.

“İleti Kültürü İfade Eder” başlıklı beşinci bölümde tüm iletlerin bir kültürün parçası oldukları ve o kültürün temel bilişsel terimleriyle algılandıkları için yorumlama yapılırken bu hususun göz önünde bulundurulması gerektiği önerilmektedir. Zaman, mekân, tarihsel gerçek ve tarihsel nedensellik kavramları üzerinden kültürün iletler üzerindeki etkisi üzerinde durulmakta, tarihçiler için yalnız

amaçlanan anlamların değil, imgelem ve klişe gibi anlam bağlamları olarak adlandırılabilir kavramların ve bunların amaçlanan dolaylı anlamlarının incelenmesinin de önemi vurgulanmaktadır.

“Bilgiyi Hatırlama Geleneği” başlıklı altıncı bölümde Vansina standart kanıt/bulgu kurallarını sözlü iletilere uygulamaya çalışmaktadır. Kitaba böyle bir bölüm eklemesinin ana sonucunu da sözlü geleneklerle ilgili çoğu bilginin ayrı paketlerde bulunmakla birlikte tek bir havuzdan –hafıza havuzundan- çekilmesi olarak açıklamakta ve bu nedenle normal kanıt kurallarının ötesine geçmek gerektiğini savunmaktadır. Bu bölümde yalnızca sözlü geleneklerle ilgili kayıtlı iletilerin yapısı değil, hafızalardaki sözlü gelenek grupları da ele alınmakta ve hafızalardaki geleneğin bilgi külliyyatında nasıl bir akış gösterdiği incelenmektedir. Bu bölümde tartışılan bir başka konu da tarih için esas teşkil eden kronolojinin nasıl oluşturulacağıdır. Çünkü yazara göre geleneklerin derinliği doğrudan tarihlenemez, sadece gelenekle ilgili bir icranın kaydı veya bilgi kaynağının ifadesi tarihlendirilebilir. Kronoloji bir takvime dayandırılmak zorunda değildir, yalnızca olay ve durumların göreceli sıralaması da yeterli olacaktır. Ancak bir şeyin tarih olabilmesi için kronolojisinin de olması gerekmektedir. Bu nedenle Vansina bu bölümde sözlü toplumlarda zamanın nasıl ölçüldüğünü, ardından hafızanın bu sekansla nasıl ilgilendiğini ve son olarak da kronoloji oluşturmak için hangi sözlü kaynakların kullanılacağı hususlarını ele almaktadır. Bu bölümde ayrıca listeler ve şecereler de tarihleme amacıyla incelenmektedir.

“Sözlü Geleneğin Değerlendirilmesi” başlıklı yedinci bölümde kitabın genel bir değerlendirmesi yapılıyor. Öncelikle sözlü geleneklerin sınırlamalarını ele alan Vansina, sonrasında sözlü geleneklerin kaynak olarak benzersizliklerinin neler olduğunu ve uygun olduğunda kaynak olarak sözlü geleneklerin neden görmezden gelinemeyeceğini izah ediyor. Sözlü gelenek olmasaydı dünyanın önemli kısmının geçmişiyile ilgili bilgi sahibi olunamayacağı gerçeğini vurgulayan yazar bunun ne sözlü ne de yazılı geleneği birbirine karşı üstün yapmayacağını söylemekten de geri kalmıyor. Sözlü geleneklerin sınırlamalarını ve kronoloji sorunları karmaşıklaştığında güvenilirlik derecelerinin düşeceğini kabul eden Vansina yine de yazma geleneğinin olmadığı toplumlarda sözlü geleneklerin tarihin yeniden inşasında tüm yükü taşıması gerektiğini savunuyor.

Sonuç olarak Vansina bu eserde mantıksal bir düzen ve sıra ile insanların kendilerinin veya başkalarının deneyimlerinden iletileri nasıl ürettiklerini, bu iletilerdeki materyalleri nasıl seçerek ve yeniden formüle ederek formel ve informel bilgiye dönüştürdüklerini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Eserde kullanılan dilin sözlü gelenek konusuna yabancı tarihçilerin konuyu rahatlıkla kavrayabilmelerine olanak sağlayacak ölçüde basit olmadığını söylemek gerek. Bunun yazardan mı yoksa çeviriden mi kaynaklandığını kestirebilmek güç. Her bölümde sıkça karşılaşılan hatalı yazılmış sözcüklerin fazlalığı, kitabın editörlük ve basım aşamasının aceleye getirildiği izlenimini veriyor. Her tercüme eserde rastlanan anlam bozuklukları ve havada kalmış izlenimi veren cümleler bu kitapta da mevcut olmakla birlikte yine de başarılı bir tercüme olduğunu söylemek mümkün. Eserin sonunda kavramlara ulaşmayı kolaylaştıracak alfabetik bir indeksin olmaması da önemli bir eksiklik olarak göze çarpıyor. İçerik açısından bakıldığında ise Jan Vansina'nın sözlü gelenek ile ilgili metodolojinin temel noktalarını ortaya koyduğu bu eser için, sözlü kaynakların kullanımı ile ilgilenen tüm tarih, antropoloji, folklor ve etno-tarih araştırmacılarının

yararlanabileceği benzersiz bir kaynak olduğu değerlendirmesini yapmak yanlış olmaz. Böylesine değerli bir eseri dilimize çevirerek araştırmacıların kullanımına sunan Sayın Emre Teğin ile basımını gerçekleştiren Tün Kitap çalışanları da teşekkürü fazlasıyla hak etmektedir.